

ARHEOLOGS JĒKABS OZOLS (27.11.1922.–10.01.2013.)

Saņemta ziņa, ka, nedaudz pārsniedzis 90 gadus, mūžībā aizgājis latviešu izcelsmes arheologs profesors Dr. phil. Jēkabs Ozols. Viņš dzimis Rīgā 1922. gada 27. novembrī. Otrā pasaules kara laikā J. Ozolu iesauca vācu armijā, kur dienests tika veikts izpalīgu vienībās (1943–1945). Šo rindu autoram J. Ozols stāstīja (Bonna, 1987), ka viņa lidaparāts divreiz notriekts un tam sekojusi atrašanās angļu gūstā (1945–1947).

J. Ozols profesionāli izglītojās pēckara Rietumvācijā, kur darbojās senatnes pētniecības laukā. Freiburgas Universitātē viņš uzsāka vēstures studijas (1948), ko turpināja Tībingenes un Minsteres universitātēs. Dr. hist. grādu viņš ieguva par disertāciju “Fatjanovas kultūras izcelšanās” (1958) un kļuva par asistentu Minsteres Universitātē (1958–1959). J. Ozola pētījums par Krievijas centrālajā daļā izplatīto, indoeiropiešiem piederīgo auklas keramikas – Fatjanovas kultūru balstījās uz literatūras studijām, kur šīs kultūras izcelsmē bronzas laikmeta sākumā svarīga nozīme tika piešķirta Melnās jūras ziemeļu piekrastes apgabalā sastopamai katakombu kultūrai.¹

Balstoties uz viņam pieejamo literatūru, J. Ozols ir rakstījis par auklas keramikas un vēlās ķemmes–bedrišu kultūras attiecībām Baltijas reģionā. Viņš ir izteicis savu viedokli par kādas Baltijas jūras dienvidaustrumu krasta kultūras piederību pārejas posmam no akmens uz bronzas laikmetu.² Ar referātu par bronzas laikmeta relatīvo hronoloģiju Baltijas jūras

austrumu daļā J. Ozols piedalījās Aizvēstures un agrīnās vēstures zinātņu VI starptautiskajā kongresā Romā 1962. gadā.³

Kopš 1959. gada J. Ozols strādāja Bonnas Universitātē Senvēstures institūta Austrumeiropas nodaļā par asistentu un pēc Baltijas pētniecības institūta direktora profesora Eduarda Šturma (1895–1959) nāves kļuva par šī institūta latviešu sektora vadītāju. Uzsākot sava zinātniskā darba jauno cēlienu, J. Ozols kritiski izvērtēja Baltijas republikās senatnes pētniecībā paveikto pēc kara.⁴ Veltot atzinīgus vārdus arheoloģijas jomā izdarītajam, viņš iebilda pret publikācijās doto senās sabiedrības iekārtas raksturojumu, kas esot samākslots pēc marksisma-ļeņinisma dogmām.

Lai parādītu seno baltu lomu Baltijas teritorijas apgūvē, J. Ozols uzsāka apzināto un pētīto Latvijas seno nocietinājumu – pilskalnu – studijas. Tika sacerēti vairāki raksti, kas balstījās uz pieminekļu apzināšanu un izrakumu materiāliem Latvijas arheologu 30.–60. gadu publikācijās. J. Ozols izmantoja īsās atskaites par arheoloģiskajiem izrakumiem Latvijā kā izejmateriālu saviem rakstiem par pētījumiem Altenes, Kokneses un Lokstenes viduslaiku pilīs,⁵ Āraišu ezerpili un Zvejnieku kapulaukā⁶ populāros vācbaltiešu izdevumos, izvairoties sniegt informāciju par pētniecības iestādēm un ekspedīciju vadītājiem.

Salīdzinājis vecāko vācu mūra piļu plānojumu ar senatnes pētnieka Ernesta Brastiņa (1893–1941) uzmērotiem pilskalnu plāniem, J. Ozols, vadoties pēc kalna reljefa konfigurācijas, vērsa uzmanību uz tiem senajiem nocietinājumiem Latvijā, kur vācu krustneši sākotnēji ierīkoja savas pilis.⁷ Senbaltu ienākšanu Latvijas teritorijā viņš attiecināja uz hronoloģiski vecāko nocietinājumu ierīkošanu paaugstinātās vietās – pilskalnās – un iztīrāja to izbūves veidus bronzas laikmeta beigās.⁸

J. Ozolam piešķirts Dr. phil. zinātniskais grāds (1967) par darbu “Baltijas akmensšķirstu kapu kultūra”, ko viņš aizstāvēja Bonnas Universitātē. Spriežot pēc publicētā disertācijas teksta,⁹ tā veltīta pirmskara Latvijā maz pētītam un pretrunīgi vērtētam pārejas periodam no bronzas laikmeta uz dzelzs laikmetu 1. gadu tūkstoši pirms Kristus. Viņš balstījās uz arheoloģisko materiālu, kas fiksēti mikrofilmās no Latvijas muzeju krātuvēm un bija nonācis Rietumvācijā. Darbā analizēts akmensšķirstu kapu un šī laika apmetņu materiāls Latvijā un Igaunijā, sameklējot tam analogijas Rietumu zemju krātuvēs. Savas grāmatas beigās J. Ozols atzīmēja, ka darba iespiešanas laikā viņam kļuvis zināms, ka par līdzīgu tēmu iznākusi Jāņa Graudoņa (1913–2005) monogrāfija.¹⁰ Salīdzinot abus par vienu laika posmu publicētos pētījumus, var konstatēt, ka J. Graudoņa darbs izceļas ar lielāku konkrētību, jo viņam bija iespēja pašam aplūkot kā arheoloģiskos pieminekļus, tā analizētās senlietas uz vietas Latvijā un kaimiņu republikās. Attiecībā uz paša materiāla interpretāciju – senlietu

datējumiem, pieminekļu etnisko piederību, norādot to izcelsmi no ieceļojušo indoeiropiešu vai Baltijas somu akmens laikmeta pēctečiem, – abu autoru darbos nav būtisku atšķirību. Tas apliecina aplūkojamā materiāla neatkarīgu analīzi, lai gan autori strādāja tai laikā ideoloģiskā ziņā pretējās nometnēs.

Apjomīgā rakstā par pilskalniem Zemgalē J. Ozols balstās uz šo nocietinājumu veidu analīzi, arheoloģisko apzināšanu, izrakumu materiāliem un rakstīto avotu ziņām. Uzmanība pievērsta arī pilskalnu apskatam seno zemgaļu apdzīvotajā teritorijā pašreizējā Lietuvā.¹¹ Analizējot Daugmales pilskalna materiālu, skarts arī lībiešu apdzīvotības periods šajā pilskalnā. Par lībiešu izcelsmi un ieceļošanu Latvijas teritorijā J. Ozols referēja starptautiskā konferencē un šim jautājumam veltīja īpašu rakstu.¹² Autors lielu vietu piešķir skandināviem, jo lībieši vikingu uzdevumā esot vispirms apmetušies Gaujas baseinā, bet Daugavas lejteces teritoriju tie iekarojuši ar Krievijas varjagu atbalstu. Plašie lībiešu pieminekļu arheoloģiskie pētījumi vietējo zinātnieku darbos 60.–90. gados rāda atšķirīgu ainu, tāpēc J. Ozola uzskati kā novecojuši pieder šī jautājuma historiogrāfijai.¹³

J. Ozola interesi par senās mākslas jautājumiem apliecina piedalīšanās latviešu kultūras un mākslas darbinieku seminārā, kur 1961. gadā tika nolasīts referāts par senlaiku mākslu.¹⁴ Viņš ir publicējis virkni rakstu, kas tematiski skar plašu aizvēstures mākslas un seno ticējumu loku Eirāzijā, sākot ar akmens laikmetu un beidzot ar jaunajiem laikiem. J. Ozols balstās uz apjomīgas arheoloģiskās un etnogrāfiskās literatūras datiem par pirmatnējo tautu priekšstatiem, kas atspoguļojoties klinšu alu zīmējumos un apbedījumu piedevās.¹⁵

Par Latvijas arheoloģijas un vēstures jautājumiem J. Ozols ir sacerējis arī citus informatīvus rakstus, devis atsevišķu pieminekļu vai senlietu raksturojumus.¹⁶ Pievēršoties viduslaiku brīnumu aprakstiem, viņš atstāsta Heisterbahas Cēzarija (~1180–~1240) didaktiska rakstura vēstījumu par lībiešu valdnieka Kaupo kalpa grēksūdzi 13. gs. sākumā.¹⁷ Rakstā par skandināvu kolonijām Kurzemē 7.–8. gs. J. Ozols izceļ dzintara lielo lomu dzelzs laikmeta kuršu tirdznieciskajos kontaktos, kas varējis izsaukt zviedru un gotlandiešu pastiprinātu interesi dibināt savus atbalsta punktus Grobiņas–Durbes apkārtnē.¹⁸ Piekariņš ar vikinga attēlu, kas atrasts Daugmales pilskalnā 1933. gadā, pēc J. Ozola domām, darināts vietējā rotkaļa darbnīcā 11. gadsimtā.¹⁹ Kāds cits šim piekariņam analogisks, vienā veidnē atlietais attēls konstatēts kā piedeva apbedījumā Moziku sādžā kādreizējās Smoļenskas kņazistes robežās.²⁰

J. Ozols ir uzrakstījis apskatu par svētajiem mežiem, kurā pēc rakstītajiem vēstures avotiem un literatūras datiem iztirzāta svēto koku,

birztaļu un mežu nozīme vietējo tautu ticējumos Baltijas jūras austrumu apgabalos.²¹ J. Ozols ir bijis autors Ģermāņu senatnes enciklopēdijā, kur publicējis savas atziņas par Daugmales pilskalnu,²² dzelzs laikmeta saktām ar emalju²³ u.c. rakstus.

J. Ozols sniedza toreizējās atziņas par baltu etnisko vēsturi, ko izteikuši arheologi un valodnieki, balstoties uz akmens laivascirvju kultūras un tās pēcteču kultūras izplatību.²⁴ Atzīmējot latviešu zinātnieku piemiņu, J. Ozols ir sastādījis bibliogrāfijas – arheologam Eduardam Šturmam,²⁵ vēsturniekam Arvedam Švābem²⁶ un arhitektūras vēsturniekam Paulam Kampem.²⁷

Kopš 1970. gada J. Ozols bija profesors Bonnas Universitātē, kur 80. gados vadīja Arheoloģijas institūtu. Viņš ir uzstājies ar referātiem vairākos starptautiskos zinātnieku kongresos Eiropā un Ziemeļamerikā.

J. Ozols piedalījās kāda liela rakstu un dokumentu krājuma sastādīšanā.²⁸ Pēc aiziešanas pensijā viņš bijis gadagrāmatas “Kaŗa Invalids” redkolēģijā un vairākus gadus (1987–1991) veica šī izdevuma galvenā redaktora darbu. Diemžēl par Jēkaba Ozola dzīvi un darbību publicētas tikai īsas biogrāfiskas ziņas.²⁹

Savās publikācijās J. Ozols informēja trimdiniekus par arheologu aktivitātēm dzimtenē un ārzemniekus par latviešu arheologu atklājumiem, kuru nozīme bija pārsniegusi Baltijas reģiona robežas.

¹ Jēkabs Ozols (1962). *Ursprung und Herkunft der zentralrussischen Fatjanowo Kultur*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. (Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 4); J. Ozols (1962). Zur Herkunft der Katakombenkultur. In: *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* (turpmāk: *Berl. Jb*). Bd. 2. Kompleksie pētījumi (arheoloģija, antropoloģija, hidronīmija) Fatjanovas kultūras izplatības apgalā liecināja, ka J. Ozols pietiekami nenovērtēja Baltijas un Vidusdņepras kultūras lomu fatjanoviešu kā protobaltu austrumu atzara izcelsmē, priekšroku dodot etniskajā ziņā tālāk stāvošām pie senajiem irāņiem piederošām katakombu kultūras ciltīm. (Dmitrii Krainov (1987). Fat'ianovskaia kul'tura. V kn.: *Epokha bronzy lesnoi polosy SSSR*. Moskva: Nauka, s. 58–76.)

² Jakob Ozols (1964). Zur Frage der “urfinnischen” Kultur. In: *Studien aus Alteuropa*. T. I. Beihefte der Bonner Jahrbücher. Bd. 10/1, Köln; Graz: Böhlau Verlag, S. 78–81; J. Ozols (1965). Die Südgruppe der kammkeramischen Kultur. In: *Finskt Museum*, LXXII. Helsinki, S. 47–76; J. Ozols (1972). *Die Bootaxt- und die Spätkammkeramische Kultur des Baltischen Gebiets*. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut (Commentationes Balticae, XVI, 1).

³ Jēkabs Ozols (1965). Zur relativen Chronologie der frühen Bronzezeit im östlichen Ostseegebiet. In: *Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche (Roma 29.VIII.–3.IX.1962)*. Comunicazioni sezioni. Firenze, S. 384–387.

⁴ Jēkabs Ozols (1960). Vorgeschichtliche Forschung in den baltischen Staaten nach 1945. *Zeitschrift für Ostforschung* (turpmāk: *ZfO*), Jg. 9, H. 2/3, S. 377–386.

⁵ Sk.: *Baltische Briefe*, Nr. 5 (1965); *Baltische Hefte*, Bd. 13 (1967).

- ⁶ Sk.: *Baltische Briefe*, Nr. 2 (1965); Nr. 6 (1968).
- ⁷ Jēkabs Ozols (1962). Ordenszeitliche Erdburgen in Lettland. *ZfO*, Jg. 11, H. 4, S. 700–704.
- ⁸ Jēkabs Ozols (1963). Senbaltu ienākšana Latvijā. No: *Ieskatītais un atzītais: Rakstu krājums, veltīts prof. Dr. phil. Teodoram Celmam 70 gadu dzimunddienā*. Stokholma: Daugava, 193.–200. lpp.; J. Ozols (1966). Latvijas vecāko pilskalnu izbūves veidi. No: *Latviešu kultūra laikmetu maiņā*. Stokholma: Daugava, 133.–142. lpp.
- ⁹ Jakob Ozols (1969). *Die baltische Steinkistengräberkultur*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. (Vorgeschichtliche Forschungen, Bd. 16).
- ¹⁰ Janis Graudonis (1967). Latviā v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza. Rīga: Zinatne. Recenzija par šo darbu: Jēkabs Ozols (1969). [Rec.]. *ZfO*, Jg. 18, H. 4, S. 761–763.
- ¹¹ Jakob Ozols (1971). Die vor- und frühgeschichtlichen Burgen Semgallens. In: *Commentationes Balticae*, XIV/XV, 3. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, S. 107–213.
- ¹² Jēkabs Ozols (1971). Lībiešu jautājums. *Universitas*, 27, 24.–26. lpp.; Jakov T. Ozols (1971). The Question of Livs. In: *Second Conference on Baltic Studies. Summary of Proceedings*. Norman, Oklahoma, pp. 85–87.
- ¹³ Ēvalds Mugarēvičs (2006). Lībiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 15.–37. lpp.; Roberts Spirģis (2008). *Brūņrupuču saktas ar krūšu važiņām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 377.–380. lpp.
- ¹⁴ Jēkabs Ozols (1961). Latviešu senlaiku mākslas pamatlinijas. No: Benjamiņš Jēgers. *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1961–1970*. Sundbyberg: Daugava, 1977, 63. lpp.
- ¹⁵ Jacob Ozols (1970). Vorgeschichtliche Tierdarstellungen und frühe Bilder magie. In: *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* (turpmāk: *KJb*), Bd. 11, S. 9–30, Taf. 1; Jacob Ozols (1971). Zum Schamanismus der jungpaläolithischen Rentjäger von Malta. *KJb*, Bd. 12, S. 27–49, Taf. 2–4; Jacob Ozols (1974). Zur Frage der paläolithischen Lochstäbe. *KJb*, Bd. 14, S. 9–126; J. Ozols (1973). Der gehörnte Schmanantyp. In: *Finskt Museum*, S. 47–61; J. Ozols (1974). Zur Problematik der ostspanischen Felsbilder. In: *Festgabe Kurt Tackenberg zum 75. Geburtstag*. Bonn; J. Ozols (1975). Der Röntgenstil. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Geistesgeschichte. In: *Bonner Jahrbuch*, 175, S. 1–32; J. Ozols (1978). Über die Jenseitsvorstellungen des vorgeschichtlichen Menschen. In: *Tod und Jenseits im Glauben der Völker*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, S. 14–39; J. Ozols (1978). Die Felsbilder des Mont Bego. *Antike Welt*, 3, S. 45–48.
- ¹⁶ J. Ozols (1962). Ein antiker Torso aus dem ehemaligen Provinzialmuseum in Mitau. In: *Festschrift Max Wegner zum sechzigsten Geburtstag*. Münster: Verlag Aschendorff, S. 21–24; J. Ozols (1964). Die völkerwanderungszeitliche Eulenfibel. In: *Berl. Jb*, Bd. 4, S. 75–101; J. Ozols (1968). Wurde Riga im Jahre 1201 gegründet? *Baltische Briefe*, Jg. 21, Nr. 10, S. 1–3.
- ¹⁷ J. Ozols (1974). “Caupos Knecht”, eine Geschichte des Cäsarius von Heisterbach. *Journal of Baltic Studies*, 5 (3), pp. 222–225.
- ¹⁸ J. Ozols (1976). Der Bernsteinhandel und die skandinavischen Kolonien in Kurland. *Bonner Hefte zur Vorgeschichte*, 11, S. 153–159.
- ¹⁹ J. Ozols (1979). Daugmales pilskalna vikinga attēls. No: *Latvijas senatnei: Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram 80. dzimšanas dienā*. Stokholma: Latviešu Nacionālais fonds, 9.–19. lpp.
- ²⁰ Boris A. Rybakov (1948). *Remeslo drevnei Rusi*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR, s. 450.

-
- ²¹ J. Ozols (1977). Zur Frage der heiligen Wälder im östlichen Ostseegebiet. *ZfO*, Jg. 26, H. 4, S. 671–681.
- ²² J. Ozols (1983). Daugmale (Dünhof). In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (turpmāk: *RGA*). Bd. 5. Berlin; New York: Walter de Gruyter, S. 258–260; Pēckara pētījumi Daugmalē liecināja, ka pilskalns nav pamests 12. gs. sākumā kā uzskatīja J. Ozols, bet apdzīvotība te turpinājusies līdz 12./13. gs. mijai (Guntis Zemītis (2000). Daugmales attiecības ar Rīgu un Zemgali 12./13. gadsimtā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XX laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 120.–125. lpp.).
- ²³ J. Ozols (1989). Baltische Emailfibeln. In: *RGA*. Bd. 7, S. 228–229.
- ²⁴ J. Ozols (1986). Die Ethnogenese der Balten aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte. In: *Ethnogenese europäischer Völker*. Stuttgart; New York: Gustav Fischer Verlag, S. 341–348.
- ²⁵ J. Ozols (1959). In memoriam Eduard Šturms (3.10.1895–21.1.1959). *Commentationes Balticae*, VI/VII, S. 411–421.
- ²⁶ J. Ozols (1962). In memoriam Prof. Dr. Arveds Švābe. *Commentationes Balticae*, VIII/IX, S. 5–18.
- ²⁷ J. Ozols (1962). Paul Campe (10.4.1885–23.2.1960). *Commentationes Balticae*, VIII/IX, S. 26–30.
- ²⁸ J. Ozols (1984). Aus dem Osten des Alexanderreiches Völker und Kulturen zwischen Orient und Okzident. Iran, Afghanistan, Pakistan, Indien. In: *Festschrift zum 65 Geburtstag von Klaus Fischer*. Köln: DuMont Buchverlag, 297 S.
- ²⁹ Sk.: Arvids Ziedonis, William L. Winter, Mardi Valgemāe (eds.) (1974). *Baltic History*. Columbus, Ohio: Association for the Advancement of Baltic Studies, p. 307; *Latvju enciklopēdija 1962–1982* (1987). 3. sēj. Rockville: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 326. lpp.

Ēvalds Mugurēvičs